

ADALÉK A TELL-MONDÁHOZ.

Ahhoz, a mit Dr. Heinrich Gueztáv a Jeles írók iskolai tára 21. füzetében a Schiller Tell-drámájához írt bevezetésben, aztán az Egy. Phil. Közl. VII. 539—567. és 722—737. lapján jeleset írt, *mythologiai* szempontból még a következőt toldhatom.

Jól jegyzi meg az augsburgi Allgemeine Zeitung (Beilage, 140 sz., 1864. máj. 19.), hogy a Tell történetének megfejtésében sikerrel egyedül a *mondai utat* lehet követni. A fő momentum a *mesteri lövés*, mely perzsa, westphaliai, islandi, norvég, svéd, seelandi, csel-szigeti, angol, holsteini, felsőrajnai és svájci mondákban egyaránt előfordúl; sőt hasonló mondák akadnak a finnekéi és lappokéi közt is. Benfey szerint egy perzsa költő, *Muhammed Ben Ibrahim*, melléknevén *Ferid-eddin Attár*, már 1175-ben Kr. u. elmondja e mesét. Ehhez meg kell jegyezmem, hogy e költő Hammer alapvető műve (Geschichte der schönen Redekünste Persiens 140—141. l.) szerint 1216-ban született és a különböző eredeti források szerint 1331-ben vagy 1326-ban vagy végre 1318-ban halt meg. Igaz, hogy újabb írók, pl. Wahrmund (Praktisches Handbuch der neupersischen Sprache III. 112. l.) azt írják, hogy Ferid-eddin 1119 és 1229 közt élt. Mindenesetre sajnálhatni, ha Benfey nem határozza meg közelebbről, hol van Ferid-eddin rengeteg és élvezhetetlen mystikus tartalmú műveiben az a mesteri lövésről szóló monda.

Ugyancsak az augsburgi Allgemeine Zeitungban (Beilage zu Nr. 174. 22. Juni 1864.) érdekes a következő című czikk: «Eine religiöse Erklärung der Tellsage». Malcolm tábornok 1820 telén Arábiában egy «Moccha» nevű városnál kikötött és az ottani angol residenstől, Hutchinsonson kapitánytól a lakosság következő szokását tudta meg. Esténként a datolyaszedés idején ott egy 5—6 éves fiú kő czéltábla alá áll és ezt a czéltáblát a fiú feje fölött egy-két jó lövő puskával (hajdan íjjal) meglövi. Ha a czélt eltalálják, a mi rendesen az első lövésre már megvan, a néző közönség ujjong és a fiút és lövőt megajándékozzák. (Sir John Malcolm's life and correspondence, II. 400.) E szokás eredetét nyilván *emberáldozatban* kell keresni; a moztani szertartás már csak kárpótlás igazi áldozat elmaradásaért. A sikeres, gazdag aratásért véres áldozat illeti meg az istent; de később az áldozatnak szánt embert a férfias erő és ügyesség a haláltól megváltja, az isteni irgalmat mintegy kierőszakolja. Így kielégül és korlátoztatik az a minden pogány vallásban meglévő *ἄδωτος; ἀεὼν*, mintha az ember léte az isten létének károsítása volna és folyton csak emberáldozattal váltathatnék meg. Az ember itt okvetlenül Iphigenia feláldoztatására gondol, melyet a görög nép geniusza ép úgy eszményített, mint a

hogy az ószövegségben Izsák feláldoztatása fenkölt szellemtől van áthatva. Ez utóbbi áldozatra nézve egyébiránt rendkívül érdekes az, a mit róla Goldziher ír (Mythology among the Hebrews 45—47. l.).

A férfias tett és erény engesztelő erejében való hit, folytatja az «Allgemeine Zeitung» cikkírója, a turáni és árja népeknél, melyeknél a Tell-monda megvan, és a melyeknek a nyíl és íj annyira kedvelt fegyverök volt, nagyon természetes. *A Tell-monda tehát ősrégi aratási áldozati szokásra való visszaemlékezés, melyet később megfelelő történeti eseményre és abból kimagasló hős tetteire alkalmaztak.* Minden Tell-mondának történeti alapvonása közös: diadalmas ellenállás ádáz kényurasággal szemben, mint a hogy eredetileg a férfias erő és ügyesség diadalmasan megküzdött a szörnyű istenséggel. Csak a második nyíl története szakad kétfelé: 1. az eredeti mythusban ezt is bizonyára a célra irányozza a lövő, ha az elsővel nem talál; habár már akkor a lövő és a célznak kitett gyermek helyzete egyaránt igen-igen veszedelmessé is lett (Mocchában, — a melynek fekvését e pusztá névvel meg nem határozhatni, mert az arab makkat, mekkah csak a. m. város, — a lövő is valószínűleg el van veszve, ha a fiút találja, a mi azonban alig fordulhat elő); 2. a történeti mondában mindig a kényúrnak szánja e másik nyilat a lövő, ha az elsővel célját el nem találná vagy a gyermeket megölné. *A Tell-mondák különbségei onnan vannak, hogy a mythologiai közös alapon kívül mindegyikben más-más, az illető ország, kor és nép által meghatározott történeti fejlődésmozzanatok is vannak*

A Tell-mondákban azonban elő-előfordul egy épen azért nagyon fontos mozzanat: a hajózás. Ennél meglátszik, hogy azon árja népek, melyek tenger partjára kerültek, összeforrasztották az eredeti mondát a mesteri lövésről egy szintén haragos istenség megengeszteléséből fejtett áldozati szokás mondájával. Tenger, tó partján lakó népek általános csapás idején egy férfit könnyű osónakban a viharos tengerre, tóra löktek áldozatul a bósz istennek; ennek kegyelmétől és az áldozat erejétől és ügyességétől függött, megmenekül-e mégis a kitesztott vagy nem. Ide talál az ismeretes görög monda Iphigenia feláldoztatásáról és még inkább Jónás próféta története (Jonas 1, és Goldziher id. m. 102. l.).

Érdekes H. Steintal szava (The legend of Samson, Goldziher id. m. függelékében, a 442. lapon): «Német népek közt széltében elterjedt monda volt, mely íjászról szólt, a ki saját kis fia fejről almát lőtt le és a kényúrnak, a kinek parancsára ezt tette, és a ki kérdezte, hogy mit akart két más nyilával, azt felelte, hogy azt a két nyilat neki szánta, ha első nyilával megölte volna gyermekét. Ki volt az íjász? Ki volt a kényúr? Hol és mi volt az ok? Mindezt elfelejtették; csak halk visszhang maradt meg a lövés mondájából. De mikor a svájcziai, ez az íjász nép, lerázta a kényúr igáját, a monda minden vonása ismét határozott nevet,

helyet, időt és okot kapott. Mint a kő a levegőn átrepülvén leesik a földre a vonzás törvényénél fogva, úgy a régi monda beleesik a felszabadulás idejébe.

Ha az olvasó jól meggondolja azt, a mit előbbi sorainkban a Tell-mondáról mondtam és a mit általában a legtöbb ősrégi és több rokon vagy nem rokon népnél meglevő mondára lehet alkalmazni, hogy t. i. a közös mythologiai alap megvan mindegyikben, de a mellékkörülmények nagyon is különbözők lehetnek és attól függenek, hogy milyen korban, hol és melyik nép ajakán éledt föl a monda, továbbá *népies alakjában jöphetjük-e meg vagy irodalmi feldolgozásban*: akkor nem fogja erőtetettnek tartani, hogy a következő ujjperzsa mondát két változatban szintén a Tell-mondához sorozom.

Firdüsi eposában (J. Mohl, Le livre des rois par Abou 'lkasim Firdousi, publié par Mme Mohl, tome 5, pag. 405—407.) a következőt írja le: Behrám perzsa király (e néven az ötödik szászánida uralkodó, Kr. u. 420—440.) egykor kíséret nélkül csupán egy *rumi* lantos lánynyal, kinek Azâdeh volt a neve, elment vadászni. Gyors tevéjük hátáról csakhamar két gazella-párt láttak meg és Behrám így szólt: «Itt van vén hím és fiatal nőtény, melyiket lőjjem le?» A lány felelt: «Változtasd a nőtényt hímmé nyilaiddal és a hímet nőtényenyé, aztán *nyilpuskádból* lőj golyót a harmadik gazella fülébe, melyet most futtában nyakára vágott, erre felemeli lábát, hogy fülét megvakarja és akkor lábát, fülét, fejét egyetlen nyíllal szegezsd át, ha azt akarod, hogy a világ fényének hívjalak». Behrámnak erre *egy régi mondás jutott eszébe*, de mégis megtette, a mit a lány kívánt. *Kéthegyű* nyíllal egyszerre lelötte a vén hím szarvát, úgy hogy az nőténynek látszott; a fiatal nőtény homlokába két nyíl lőtt, mely ott mint két szarv megállott, a nőtény tehát hímmé látszott. Aztán a másik pár után vágatott és nyilpuskájának golyójával megcsípte a gazella fülét, mire az vakarózott és Behrám csakugyan egy nyíllal összevarta az állat fejét, fülét és lábát. Azâdeh erre megszánja az állatot és sírva így szól: «Ez embertelenség. Te nem vagy ember, természeted gonosz szellemé.» Erre Behrám letaszítja a tevéről és elgázolja a holdarczú leányt, kinek keble, keze és lantja vérben úszik, és így szól: «Oh esztelen lantos lány, minek éltél irányomban csalfasággal? Ha elhibázom a gazellát, családomat gyalázat éri!» A lány ott halt meg a teve lába alatt és Behrám sohasem vitt többé nőt magával vadászatra.

Lássuk, mennyiben érdemli meg e monda a Tell monda nevét. Az ujjperzsa *Behrám* és az örmény *vram* a régebbi párszi *bihiram* utján az eredetibb pehlevi *varahrán*, *vâhrám* alakból van eltorzítva; a név teljes és elemezhető alakjában az óbaktriai *verethra:hna*, a győzelem, a győzelem szellemének neve már az Avesztában. Elemei e tövek: *var*, befedni,

védni, aztán ebből következőleg szeretni, megtermékenyíteni, és *jan, ghan*, ütni, ölni. (Jutti, Handbuch der Zendsprache 107, 113, 267 és 285. l.) E név tehát ép úgy jelenthette ősi időben az iráni népeknél a *napot*, a melynek sugarai vernek és védenek, ölnek és termékenyítenek, mint a germán *Tell*. Az alma lelövése, mely a germán mondákban is már variálva van (Hemming öcsce fejről *mogyorót*, Punker fia fejről *pénzdarabot* lö le), itt szokott keleti túlzással ki van vetkőztetve nemesen egyszerű *mesteri* lövés formájából és hármas, fokozatosan nehezebbé váló *mesterkelt* feladattá lesz. A germán mondákban a lövők két vagy három nyilat vesznek ki tegzőkből; Behrám egy kéthegyű és két közönséges nyillal lö. Fegyvere is kétféle: íj és nyilpuska. Ez meg a hármas feladat talán a monda *contaminatiójára* mutat. A germán mondákban a feladatot rendesen kényúr szabja és ezért utóbb bűnhődik; a perzsa mondában a szerelem zsarnoka, a hős kedvese, szabja a feladatot. Azon, hogy Behrám költőietlenül szörnyű halállal bünteti kedvesét, nem szabad csodálkoznunk, ha a keleti nő rabszolga létét meggondoljuk és ha Schiller «Der Handschuh» című költeménye kifejtésével meg tudunk barátkozni, holott az a feladatot kitzúzó nőnek rút megalázásával, tehát még erősebb dissonantiával, végződik. Az, hogy Azâdeh *idegen*, görög és *rabszolgyáló*, különben is mérsékli Behrám tettének rútságát és talán régi monda nyoma, melyben még *idegen kényúr* parancsolta a perzsa íjásznak ama lehetetlen lövéseket. A monda *tragikum*a fokozatosan fogy a különböző változatokban: eredetileg fia fejről lövi le a fizikai kényszer alatt állva az íjász az almát; Hemming feladata már kevésbé tragikus, mert öcsce fejről lövi le; Cloudesly Vilmosé szintén, mert nem kényszerítik; a mekkahi lövők feladata még könnyebb, mert idegen gyermek feje fölött kell egy almánál bizonyára nagyobb táblára lőniök; Behrám feladata a legkönnyebb, mert csak állatokra lőtt és csupán morális kényszer alatt állt, sőt meg is gondolhatta a dolgot, mielőtt feladatát megoldotta. Előbb megjegyeztem, hogy a tegezből kivett második nyíl az eredeti monda szerint szintén a célznak volt szánva; Behrám is mind a három nyilat a gazellákra röpti és a leányt, kinek elérékenyülése szintén más monda befolyására vall, egészen máskép bünteti. A *hajózás*, mely a svájci mondában lényeges alkotó rész, a perzsában természetesen elmarad, mert ugyan hol vette volna az iráni felföld lakosa a tengert vagy tavat, mikor még folyója sincs valamire való.

Ez az ujperzsa monda azonban még más költő feldolgozásában is megvan. *Firdüsi* után, ki 1000 évvel Kr. u. írta eposát, vagy 180 évvel újra leírta a mondat *Nizami* egy romantikus eposban, melynek czime A hét szép alak. E szerint Behrám Gúr királyt vadászaton arra szólítja föl kedvese, Fítneh, ki szintén rabszolgáló, hogy lőjje át nyilával a száguldó vadzamárt patkóját. Behrám megfeszítette íját és az állatnak, mikor az

vágtatva hátsó lábát fülével egy irányban felvetette, lábát és fülét ugyanazzal a nyállal átlította. Fitneh vakmerő kívánságaért halállal lakolna, azonban nagy könyörgéssel rávette azt az embert, a kinek meg kellett volna őt ölnie, hogy bocsássa szabadon; erre meghúzta magát valahol falun és azzal mulatott, hogy kis borjut naponkint lépcsőskön felvitt. Hat év múlva a hat éves bikát ép oly könnyen vitte fel, mint kezdetben a hatnapos borjut. Mikor egyszer azon a vidéken vadászott Behrám, hallott erről a csudáról, látni kívánta a leányt, felismerte benne hajdani kedvesét és megbocsátva neki feleségül vette.

E változat nagyban felülmúlja a régebbi perzsa mondát, mert niucs meg benne a feladat mesterkéltisége, és nő levén az önkénykedő parancsoló, a megoldás így találóbb, mint a Firdüszié. Továbbá világosan látható, hogy a monda egy egészen másikkal van *contaminálva*: a Pythagoreus Miloról szóló mondával. A zsarnok itt is idegen, arab.

A perzsa monda harmadik változata talán a *Ferid-eddin* művében leirt. Ez aztán megint több évtizeddel újabb volna, mint az előbbi. Iparodom azt is megszerezni és összehasonlítás végett közölni, Azt hiszem, az is hasonló lesz a másik két perzsa változathoz; legalább Heinrich Gusztáv rövid jegyzete (Wilhelm Tell 19. l.) azt engedi következtetnem.

Dr. POZDER KÁROLY.

Martialis VII, 10.

Linus fajtalanabb, vagy Eros, ez a te közöd, Olus ?

A maga bőrével mit teszen ez, vagy amaz ?

Pénzét szórja Matho, ehhez mi közöd neked, Olus ?

Koldusbotra Matho s nem te jutandsz e miatt.

Virradtig dőzsöl Sertorius, ez közöd, Olus ?

Nyugton hortyoghatsz tőle, a meddig akarsz.

Lupus adósa Titusnak, hát közöd ez neked, Olus ?

Lupusnak te ne adj kölcsön egy árva garast.

Ámde titokban tartod, a mihez van közöd, Olus ;

A mire gondolnod te neked illene csak.

Köntösödért vagy adós, ehhez már van közöd, Olus ;

S hogy neked egy fillért senki hitelbe nem ad.

Szörnyü ledér a nejed, mind ehhez van közöd, Olus ;

És eladó lányod, hogy hozományt követel.

Megmondnám a mihez mind van közöd, Olus, azonban

Ahhoz, a mit te csinálsz, semmi közöm se nekem.